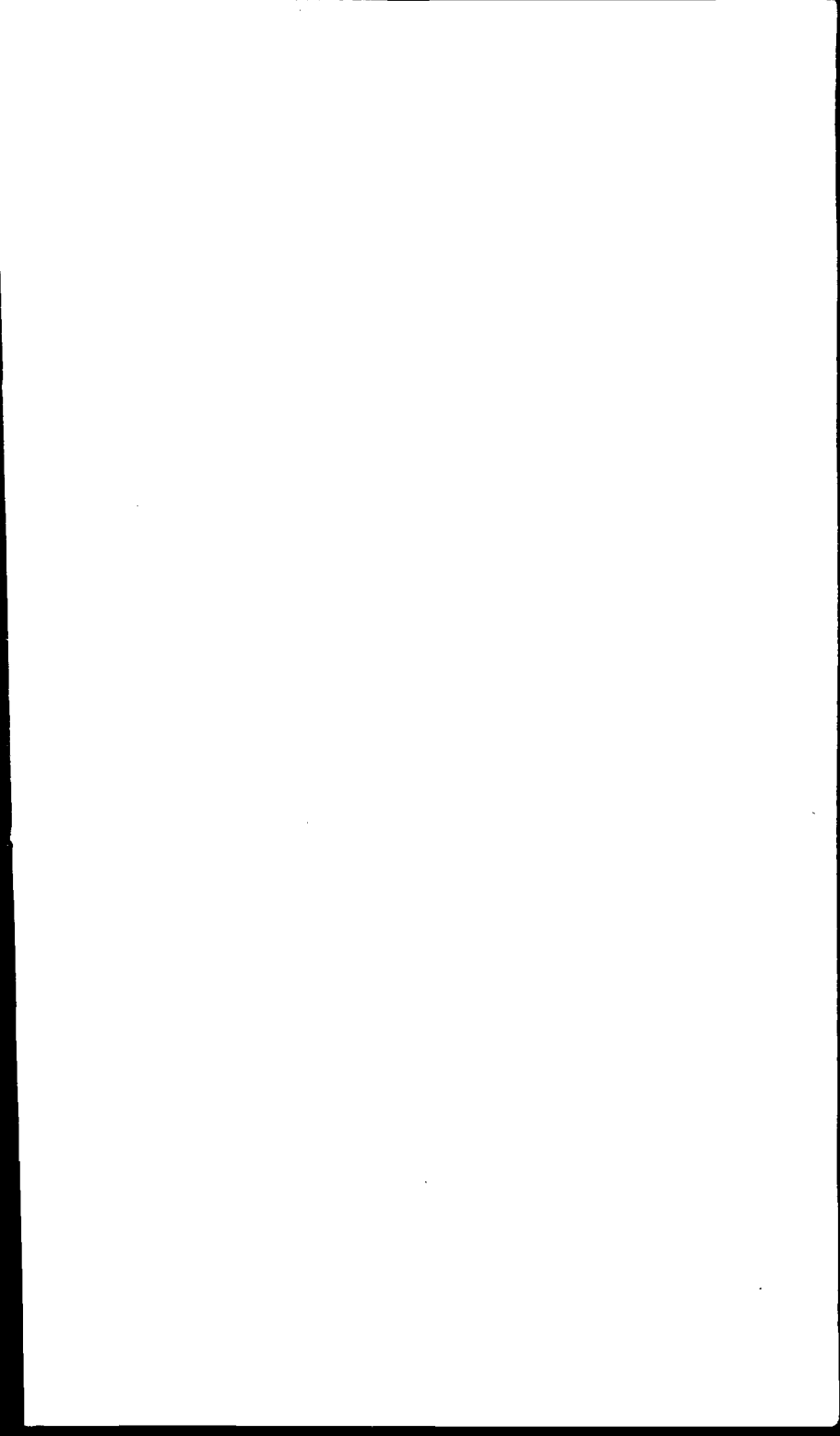

Mein Freund Tapscott

1922

Albert

BIBLIOTHECA MUNDI

ANTHOLOGIA HEBRAICA

POEMATA SELECTA
A LIBRIS DIVINIS CONFECTIS
USQUE AD IUDAEORUM EX HISPANIA
EXPULSIONEM (A. MCCCCXCII)

QUAE

DIGESTA ATQUE DISPOSITA

TRACTAVIT

H. BRODY

ADIUVANTE

M. WIENER

MDCCCCXXII

INSEL-VERLAG ZU LEIPZIG

מבחר השירה העברית

למיוזם נתום כתבי הקדש
עדינות ישראל מעל אדמת ספרד בשנת
ה"א רנ"ב

פרוד ומתקן עלידי

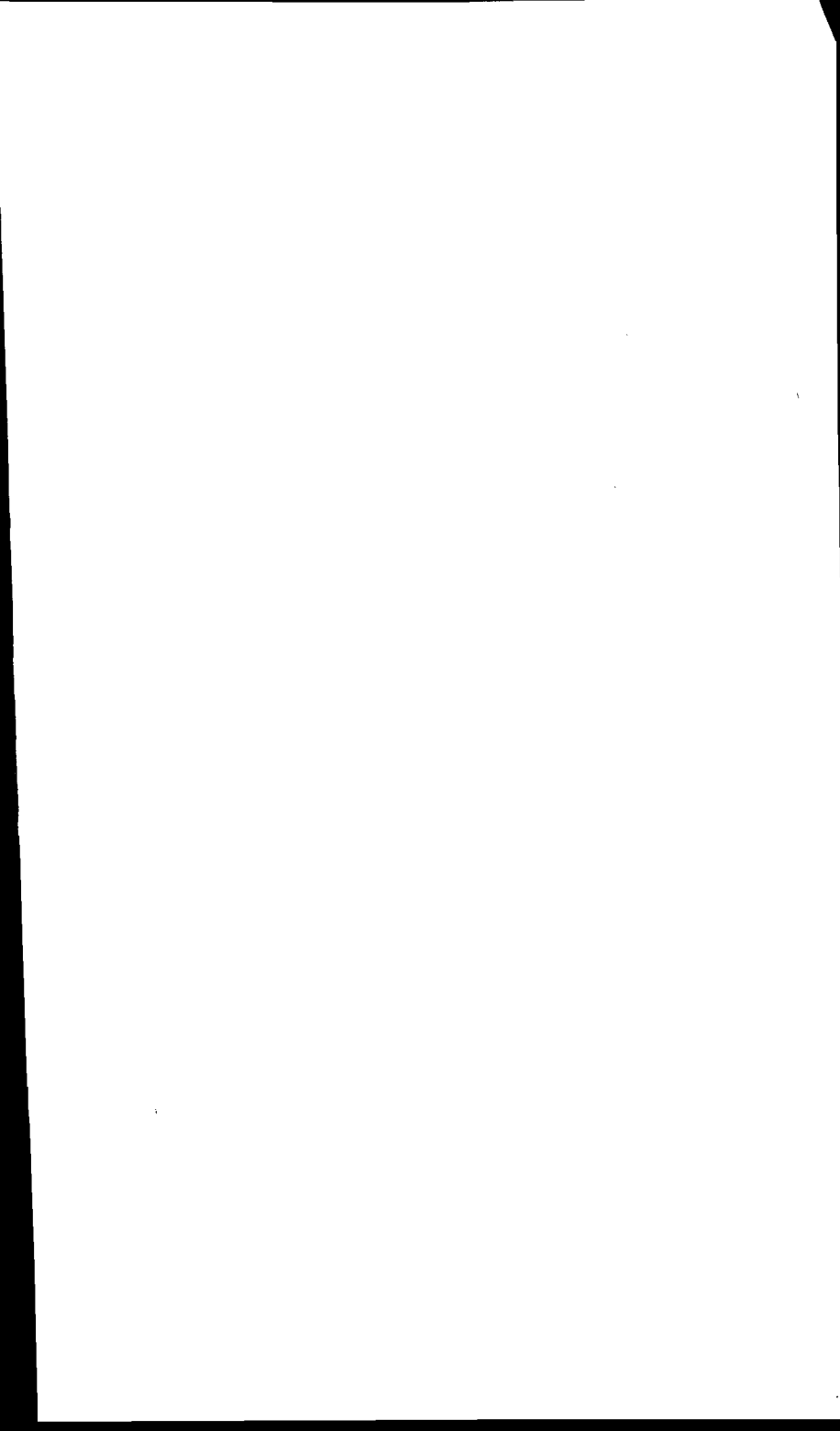
ת י י מ ב ר א ד י

בהשקפת

מ א י ר ו י נ ר

תר"פב

ליפסיא, הוצאת "אינזל"

ראש דבר

בספרנו הזה כונתנו לתת לפני הקוראים קבוצה ממיטב שירתנו: שירים שהם צורות לנשמות ונופות לרוחות, שירים שיש בהם לב ונפש, רגש ומחשבה, הוד ויפי, וראוי להם שיעמדו לעד וישארו לנאון עולם משוש דור ודור. בהתבוננות עמוקה ובהירות יתרה בחרנו אני וחברי לעבודה, מר מאיר וינר, את המתאים להיסודות שהנחנו לנו מראש, ורבות עמלנו ויגענו לקבץ את הנדחים מכל המקומות אשר הִרחו ואשר נפצו שם, מתוך ספרים נדפסים וכתבי יד, מתוך מכתבי־עת וקבצים שונים, והיו לאחרים בידנו. העקר היה לנו הִבן השירים; לא שמנו לב לצורה פיוטית יפה ונהדרה ולא לשפה צחה ולמלים מצלצלים וערבים, כשהם לברם, באין רוח חיים, באין נענועי הנפש, באין רגשות הלב, ובחרנו רק בשירים שיש בהם נצוץ של חיידעך, וכת מפרה בהם להשפיע על רוח ההוה ושירתו; שירים שהם מבליטים על ידי בטוי חזק ויפה את רגשות האומה האמתיים, את שמחת לבה ואת תנויין נפשה, את תקותיה ואת שאיפותיה, את משפטה ואת השקפותיה על העולם ומלאו, על החיים והמות, על העבר, ההוה והעתיד. פתנמים ומכתמים ושירים למודיים, שאין בהם רק חכמה או התחכמות, הרחקנו מעל גבולנו, מפני שאינם ממין השירים, אשר אנחנו מבקשים, וכן הרחקנו את המליצה, גם את המליצה התרופית, כי שירים אנחנו הפצים לתת לפני קראינו, שירים בצורה פיוטית, ולא מליצה. אמנם יש אשר לפי מראית העין נטינו מן הכלל הזה, אבל עשינו כזאת רק במקום שראינו, אשר — לפי טעמנו והבנתנו — בקשה לה נפש פיוטית בטוי מיוחד לרגשותיה ובראה להשהפכותה צורה המתאמת לה, צורה פיוטית שונה מחברותיה (ראה את תוכחתו של רבנו בחיי, צד ק"י, ואת הדוגמאות מספר בחינות עולם לר' ידעיה הפניני, צד רצ"ח).

ואנחנו ידענו גם ידענו, כי כשיבוא אחד הקראים לבחון את השירים אשר בספרנו אחד אחד ולבקר אותם, ימצא גם שירים שאין בהם כל המעלות והמרות שמנינו. סבת הדבר מקורה לפעמים בעובדה הידועה, „שאין כל הטעמים שְׁיִים“, ואשר יהיה בפי האחד כדבש למתוק יחשבהו אחר לחסר טעם כריר חלמות. אבל לפעמים הוכרחנו באמת להביא את הטוב ביחס ובערך, אף שאיננו מן המיטב כשהוא לעצמו, כי ספרנו יראה — אף שאין זה מעקר כונתנו — את ספרותנו בהתפתחותה, בעליתה ובידידתה, בימי פריחתה ובשעת גבולה, ואין לנו הרשות למשמש את הצורה האמתית ולברוא מושנים בלתי נכונים, כאלו היו פיסטינו ומשורדינו כלם בלי יוצא מן הכלל בעלי מקורות גאוגית, אישים, אשר רוח כביר אמרי פיהם וכל דבריהם כנחלי אש, וכאלו היתה ספרותנו בכל הארצות ובכל הזמנים כלה שְׁנָה לטובה ועמדת במדרגה אחת, במדרגה היותר גבוהה. דור דור ופיטניו, דור דור ומשורריו; משתנים הרוח וההשקפה, משתנים הלשון, הסגנון והצורה,

משתנים תנאי החיים וכל הנורמים החצוניים, ועמהם משתנים גם השירה והספרות, ואת כל השנויים האלה צריכה אספה כאספתנו להבליט בעל כרחו.

בנוגע לסדור השירים עלי להעיר, כי את המובא „מתקופת התנאים והאמוראים“ (צד ג' — מ'י) סדרנו כמו שהוא בסדר התפלה, ובסוף הבאנו עוד מהנמצא בתלמוד, ולא הקפרנו על סדר הזמנים, כי הרב מן הבא לירינו מהתקופה הזאת לא נזכר עליו שם מתברר, וכשהוא נזכר עוד יש בו לחקר כמה ספקות וחששות. כמובן לא יכלנו גם בפרק שלאחריו, „מתקופת הפיטנים הקרמונים עֲלְמֵי השם“, לשים לב לסדר הזמנים, כי עוד לא נתבררו הקטנים, אשר על פיהם נוכל לשפט בצמזום ובריוק, איזה מן הפיוטים שנתחברו בהתקופה הזאת מוקדם ואיזה מאוחר. אולם מזמנו של יוסי בן יוסי והלאה השתדלנו ער כמה שאפשר לסדר את השירים על סדר הזמנים¹, ואף גם זאת עשינו שהודענו את הנודע לנו על אדות כל משורר ומשורר באיזה זמן ובאיזה מקום היה חי, כי ראינו בזה תועלת גם בנוגע להבנת השירים, אבל גם בזה יש שנמנענו להפריד בין הרבקים, וכן סדרנו למשל את שירי משוררינו הספרדיים מר"ש הנגיד (צד ס"ה) עד ר' יצחק בן הרא"בע (צד ר"ט) זה אחר זה, ואחריהם נתנו מקום לפיטני ומשוררי שאר הארצות שבאותה התקופה. אנחנו בטוחים, כי כל מבין דבר לאֲשֶׁרו יסכים לסדור הזה.

אחריותתקון השירים, הנהתם ונקודם מוטלת עלי, והנני להגיד על אדמת דברים אחדים. נודע למדי, כי הפיוטים והשירים העבריים, בין אלה שבדפוס ובין אלה שבכתבי היר, כמעט שאין בהם אף אחד נקי מטעויות ושגיאות (יוצאים מן הכלל אלה שיצאו ברור שלפנינו ע"י שד"ל וע"י ר"ש זקש, ואחרים שנדפסו ע"י חכמי זמננו), כי הסופרים והמספחים או ששנו סתם, או ששנו מפני חסרון יריעה וקלקלו על מנה לתקן, ויש ששנו גם מפני היראה. ובבואנו עתה להוציא את האספה הזאת, ראיתי ראשית לי לתקן את השירים, לצרף את סיניהם ולהסיר את בריליהם, לנקותם מכל טעות ושגיאה ושנוי במיור, ולהחזיר טהרתם לישנה. כדי להניע לתכלית הזאת, ינעתי כמה יניעות — ומר ויגר עוד על ידי — להשוות את השירים והפיוטים עם הוצאות שונות ועם כתבי יד, לבקש ולמצוא בדרך הזה את הנוסח הישן והישר. אבל יש שלא היתה לאל ידי להשתמש באמצעים האלה מחסרון ספרים, ויש שהשתמשתי בהם באין תועלת, והוכרתי איפוא לשנות את הנוסח מדעת עצמי וככל אשר הורני רוח מביגתי. והנה לפי המנהג הנהוג בין החוקרים, מן הראוי היה להעיר על הנוסחאות השונים אשר בספרים ועל השנויים אשר שנית מדעת, למען יוכלו החוקרים לשפט וירעו מה לרחק ומה לקרב. אולם ספרנו נועד לא לצעירים

1 רק שתי הסליחות לר' בנימן בן אברהם (צד רע"א) באו — מפני איזו סבה — שלא במקומם, כי המקום הראוי להם הוא לפני סליחתו של ר' משה בן אברהם (צד ש"ג), אחיו של ר' בנימן.

הקראים לשם למוד¹, ולא לחכמים הקראים לשם חקירה, כי אם למבינים החפצים בקריאה לשם תענוג רוחני, ואלה אינם מקפידים על קוצו של יו"ד ואין להם חפץ בשנויי גוססאות המבלבלים את הקרא ומשחיתים את מעם השירים, ועל כן השמטתם. אבל לא תפצתי להסיר בזה את האחריות מעל שכמי, ולכן זאת עשיתי, כי הוספתי לַצֶּן, „ברשימת הפיוטים והשירים“ אשר בסוף הספר על התחלת כל פיוט ופיוט וכל שיר ושיר גם את המקורות, אשר מהם שאבתי, והיה כל החפץ לבקר אחרי ישים עינו בספרים הרשומים שם וידע, כי כל גוסס שאינו נמצא בהם הוא מן השנויים ששנית, ויוכל להרוץ משפם אם לשבט אם לחסד. רק במקום שהשתמשתי גם בכתבי יד, הבאתי את כל השנויים שבכ"י לַעֲמַת הגוססאות שבספרנו², כי כתבי היד אין יד כל אדם ממשמשת בהם וראוי ונחוץ להעיר על הגוססאות שבהם. ולהיות שאין ספר בלא טעויות הרפוס — ובוה נורל ספרנו כנורל כל הספרים — הכנסתי ברשימתי גם תקוני הטעויות, זולתי אלה שמקורם בשבירת הנקודות או בהשמטם ממקומם בעת ההדפסה, כי קטנות כאלה יוכל כל קרא לתקן בעצמו.

ואחרי שהספר הזה — כמו כל ספרי הקבוצה³ שהוא חלק מחלקיה — גועד למבינים, נשארו השירים בלי פרושים ובאורים, ורק במקומות בודדים העירותי בענין זה הערה קצרה, „ברשימת הפיוטים והשירים“, אולם כחצי פרוש, אשר יספיק למבינים, יחשבו סמני הקריאה והנקוד. ובנוגע להנקוד נהנתי בו מנהגי שדברתי על אדותיו במקומות אחרים בארוכה⁴, ואדבר עליו פה בקצרה. בעקר הדבר שמרתי את חקי הדקדוק לכל כלליהם ופרטיהם, ובענין כתיבה תמה (מלא וחסר וכדומה) היתה לי המסורת לעינים. אבל יש שהמשוררים בעצמם נטו מהתקיים האלה, אם מפני הכרח המשקל והתרוץ⁵, ואם מפני שהיתה להם השקפה שונה מהשקפתנו בכללי הדקדוק (למשל חשבו הם את השרשים החסרים לבעלי שתי אותיות, ועל כן לא הקפידו להבדיל בבנינים ונטיעות בין נחי פ"י ופ"נ ובין נחי ע"ו,

1 בשבילים גועד ספר „שער השיר“, אשר הוצאתי לאור ביתר עם הפרופ' ק. אלברעכט (ליפסיה 1905).

2 רק את שנויי הנסחאות לשירי רשב"ג אשר בספר שירי שלמה לר"ל דוקעם השמטתי, כי את השירים האלה תקנתי עפ"י כ"י וספרים נדפסים רבים ושונים, ולא יכלתי להאריך ולהביא את כל השנויים, גם לא ראיתי הכרח לזה, יען אקוה, כי בקרוב אמצא מקום מכשר לדבר עליהם בפרוטרוט.

3 Bibliotheka mundi, הוצאת „אינול“.

4 ראה הקדמותי לדיואן רי"ה כרך א' ולספר שער השיר.

5 ראה למשל בקינתו של ר' מאיר ב"ב (צר רצ"ה), אשר בשביל המשקל הרבה להניע את הנח יותר משאר משוררים, וראה בשירו של רמ"בן (צר רפ"א), אשר נקד בשביל החרוז את הפעל לרבים נסתרים בקמצות הע"ן; גם בין זכר לנקבה לא הקפידו להבדיל, בפרט במקום שהיתה הברלה כזאת עלולה לקלקל את המשקל או את החרוז.

בין נחי ע"ו ובין נחי ל"ה, בין נחי ל"ה ובין הכפולים וכדומה). במקומות כאלה לא שלחתי את ידי לשנות, כי אם הטלתי עלי חובה, לתקן את טעויות הספרים ואת שגיאות המדפיסים, אין לי החובה ואין לי הרשות לעשות בשירים כאדם העושה בתוך שלו, לעבר על דעת המשורר ועל חפצו, ולשנות נגד השקפתו וכונתו. והנני מוסר מודעה, כי היתה כונתנו בתחלה לאכף אל ספרנו את שירי משוררינו עד ימינו אלה, אבל רבו מאד השירים ונאלצנו להפסיק כשבאנו עד הם השירה העברית בספרד בנלות ישראל מעל אדמתה, וגם בזה עברנו כבר את הנבול, אשר נכלו לנו המו"ל, והכרתנום להוסיף על מספר הגליונות שקבעו מראש. והיה אם תמצא עבודתנו חן בעיני הקראים, נוסף על ספרנו זה חלק שני אשר יכיל את מבחר השירה העברית מנלות ספרד עד היום הזה.

אני טרם אכלה לדבר הנני נותן את תודתי להרב החכם ר"ז שווארץ ג"י בווינא, שהיתה בידו תמונה פיוטגרפית משירו של הר"מבן (צד רפ"א) על פי כ"י וטיקאן (Urb. 9), ובמובו מסרה לנו כדי לעטר את ספרנו בשיר היקר הזה. ותודתי נתונה גם להחכם המליץ והמשורר ר"י פאמאי ג"י בבודאפשט, אשר היטיב עמנו ושלח לנו משירי ר' משלם דרפיאירה ור"ש בונפיר, שהעתיק לעצמו בהיותו באוכספורד. תהי משקרתם שלמה.

פרנא, יום א' כ"ו מחשוון שנת וקנ"גתי גגגן למ"ק.

חיים בראדי.

* * *

השירה העברית שלאחרי חתימת כתבי הקדש וימי הבינים דתית וצבורית היא בעיקרה, הן מצד תכנה ותעודתה והן מצד צורתה. החלק החולוני שבה אינו אלא כיוצא מן הכלל ועל הרב לא היה מיועד בשביל הקהל הגדול. גם המשורר בעצמו הסתכל על שירת החולין שלו כעל דברי שעשועים המבדהים את הרעת ותו לא. ולפעמים שהיה מתחרט עליה ובטל בעצמו את ערכה מתוך הלך-נפש דתי שהלך ונתחזק לעת זקנתו עד לכדי הכרזה על „חטאת נעוריו“ אלה, שאין בהם אלא להג מפל בלבד, ולא די שאינם מועילים, עוד יש בהם כרי להזיק את נפש קוראיהם¹. משוררי ספרד השתמשו אמנם במאורעות חיייהם הפרטיים בתור הומר לשיריהם החולונים, אבל הפיטנים שלפני התקופה הספרדית ושלאחריה (ובפרט הפיטנים האשכנזים והצרפתים) לא התכוננו להבעת דגשותיהם הפרטיות — רובן נשתקעו בתוך חיי רוח הכלל ובתוך בטוי צבורי, ואל הנשאר לא שמו את לבם ביותר אלא אם כן היה בפרט מה שיש בכלל; ובשביל כך כמעט שלא מצאו להם אלו כל בטוי מצוין ונאבדו מעולם השירה כאלו לא היו. וגם אופי ההבעה, צורת הבטוי החיצונית, התבלטו רק לפעמים רחוקות באופן אישי-פרטי. לפיכך קשה לפעמים לעמוד על אופים המיוחד של הרבה פיוטים ושירים מימי הבינים כשהם בני דור אחד וסביבה אחת, במה הם משתנים האחד מהשני, שהרי להסוקר אותם סקירה שטחית דומים הם כלם זה לזה ואין הבדל ביניהם — חוץ מפיוטיהם ושיריהם של יוסי בן יוסי, רס"עג, ר"א הקליר ושל אחרים ממשוררי ספרד הגדולים, שהתבלטו בהם אישיות מתבריהם באופן נכר, בעל כרחם, בהיסח הרעת, ואולי למרות רצונם! לרוב ותרו המשוררים מרצונם על כל תנועה אישית בסגנונם והבעתם, וכל מה שחוק יותר הרגש המבקש לו בטוי יותר היו משקיעים אותו אל תוך הבטויים המקבלים מפי המסורה (ראה הקינות על הגיורות והרדיפות וכדומה), ועל ידי כך נתנבבו שכבות שכבות של כנונות, רמזים ומשמעות על המבטאים ושברי הפסוקים התנכיים, שפשטו משמעותם הומנית ולבשו משמעות כללית-נצחית, כדי לשמש בית קבול לרגשות האומה שבכל דור ודור. ומי שאינו רואה אלא מה שלפניו ואינו חורר אל תוכם הפנימי של מליצותיהם ואינו מכוון למה שרמוז, לא ירד לסוף דעתם ולא יסעם לעולם טעמה המיוחד של שירת ימי הבינים.

¹ „מי שהוא חפץ לזכות נפשו ומחשבתו ימצא הזיק מהתעסק בשירי האהבה“ (הכוזרי מאמר ב' ס'), ור' שלמה פרחון בספר מחברת שלו מעיד על רי"הל ששעה „תשובה“ לעת זקנתו „שלא יפייט לעולם“. דאה מאמרו של רש"י איש הורוויץ „ר' יהודה הלוי“ וספרו של ר"ח בראדרי: שטודיען צו דען דיכטונגען יהודה הלוי'ס צד 14 הערה 1.

בעד הבעת רגשות צבוריות־דתיות בחרו בבטויים וציורים שנעשו לקנין הצבור מדורי דורות, ובמקום שאתה רואה ענותנותם שם אתה רואה גדולתם. יראו אלה שהשקיעו את עיקר חיותם הנפשית לתוך הלך־הרוח הצבורי להמעיס את דמותן של רגשותיהם על ידי בטוי היחיד ובחרו בהבטוי הכללי. מקרי הזמן לא הפתיעו אותם בהחלט ולא ועזעו אותם עד לידי ערעור היסוד, מפני שהתרנלו מדורי דורות ליסר את הסתכלותם במאורעות הזמן על עיקר היסטוריה: מה שהיה ומה שיהיה כבר היה לעולמים, ואין כל חדש, וגם מאורעות זמנם, כונות פרעניותיהם, התוו ונגלו מקרם וגם קורות הימים הבאים צפו להם מראש וירדו לסוף דעתם, ולפיכך בחלו בחרוש ההבעה, אדרבה, צורך פנימי היה להם לבאר קירות זמנם ומהותן הרוחני על ידי הנבואה הקדומה, להתאים אותן אליה ולאמת אותה על ידן. נחמות הנבואה והבטחותיה לעתיד לבא אי אפשר היה לבטא אלא בסגנון הקדמונים, כמעט בלשונם משש, שאלמלא כן הרי בטל כחם, ועיקר חיותם הכבוש באופים המסורתי־ההיסטוריים היה הולך לאבוד על ידי הורקה מהדבור הנצחי אל תוך המליצה הזמנית. וכשהם מוסרים אפילו את רחשי לבם הכי אישיים ופדטיים בסגנון כללי־טפסי, במליצה משאלה מהתנך והאגדה ומפיומי משוררים שקדמו להם שנתקבלו ונתחברו על הצבור, אין בזה משום עניות באמצעי הבעה, כי אם חוק נפשי, נועז־שמי בכלל ועברי בפרט, הכריחם להתרחק מהרגשת אישיותם ולהבליע אותה אל תוך הבטוי ההיאראטי הקדמוני שנתקבל מדורות¹. וגם הציורים המשליים והסמליים שהשתמשו בהם לא היו ממצויאם אותם מחדש לצרכם, אלא לקחום מהמסור והידוע. ואין כונתם להבליט ולצייר על ידם את העובדה הממשית ואת הסגולה הנופנית המיוחדת של המתואר־הנמשל, כמעשה השירה האפית (היונית), אלא לרמוז על ידם לערכו ומהותו הרוחני של הדבר. ולפיכך יש והסגולה הנופנית של הציור המשליי אינה קולעת בדיוק להמתואר־הנמשל או שהיא אף מתנגדת לו, והמשורר לא שם את לבו להנגוד הזה — ועל הקורא לרדת לסוף כונתו ולא להסתפק בהמשמעות השטחית בלבד. משוררי ימי הבינים לא ראו אפוא חשיבות יתרה במאורעות זמנם כשהם לעצמם: עיקר ההיסטוריה נהוותה בימים הקדמונים ומשחרב בית המקדש פסקה ולא תתחיל שוב אלא לכשיבוא הנואל. זמן הנלות הוא חלל ריק מחוסר חשיבות רוחנית

¹ היה מי שהחליט, שאין להעריך דברים שבאמנות אלא לפי מדת האישיות והעצמיות המתבטאת בהם, וכל שירה שאין בה מהסגולות האלה אינה אלא פרי תקופת המחקים נעדי כח היצירה המקורית. אולם המתכונן בשירת עמי המזרח ואמנותם ורואה איך התרחקו יוצריהן בדעת ובכונה מלהבליט אישיותם, עד שהעמידו את הדבר הזה ליסוד חשוב ביצירתם, ודוקא בתקופותיהם הכי פוריות והכי מצלחות, לא יבסס את משפטו על ערך שירת ימי הבינים — השייכת לפי טבעה לאותו הסוג עצמו — על הכלל האמור, שגולר על ברכי התרבות המערבית ולא יכשר רק לבקרת פרי רוחה של אותה התרבות בלבד.

ואין להם למקרי הזמן ערך עצמי אלא אם כן יש למצא בהם צד השווה לאחד ממאורעות העבר העתיק ואפשר לדמותו אליו, כדי לדרוש ממנו בנין אב של נחמה, או מעין המאורעות שצריכים לבוא באחרית הימים על פי יעודי התווים והתכמים תלמידיהם. ובשביל כך — ויש לזה עוד סבות אחרות המונחות בסבע הגועי של האומה — כמעט שאין למצא בשירת ימי הבינים תאורים אִפִּיִּים מיוסדים על מאורעות הזמן, ואפילו בהקינות על הגזירות והרדיפות, שהעובדות גרמזות בהן באופן כללי ובלתי מפורט (יוצאים מן הכלל: איזה משירי ר"ש הנגיד ועוד אחרים הנותנים שבת והוריה על נסים שקרו להצבור). ואלה הפיוטים והשירים המועטים שיש למצא בהם סגולות אִפִּיִּות מיוסדים הם על מאורעות ואגדות מהעבר העתיק (כגון: העקדה, יציאת מצרים, מיתת משה, עשרה הרוגי מלכות ועולה על כלם התאור האִפִּי הנפלא של עבודת יום הכפורים בבית המקדש ליוסי בן יוסי). כשיש את נפש המשורר לספר על יסורי ההוה הוא כובשם דרך רמז באחת האגדות העתיקות (כגון על דבר עשרה הרוגי מלכות, חורבן הבית ועוד) או שהוא מספר את העובדות בלי כל תאורים מכלימים. — התאורים והיצורים שבספר מקדש מעט לר' משה ריאמי ובחבורי ההולכים בעקבותיו אינם נובעים, כידוע, ממקור ישראל, וכן גם אלה שבתחמוני לר' חריוז ובמחברות לר' עמנואל הרומי.

בהפיוט הרתי ובפרט בהסליחה האשכנזית נמצא לפעמים שכל בית ובית עומד על כח עצמו, וכמעט שאין בהם לא התפתחות הדרגתית ולא השתלשלות הכרתית, אלא מחרוזת של הכרזות וקריאות ליריות, גלים תלושים, בודדים, של השתפכות הנפש: פסוקים שאינם מתמלאים האחד מחברו ואינם מצטרפים קצתם אל קצתם להמשך שלם, „הגיוני ואורגני“. דרך כלל אין המשורר שם נפשו לכַנְיֵי חן של קשור החוליות, כי אם פולט בבת אחת את מועקתו, את הקובלגא וההתאוננות, דברי פיוס ותחנון, או את התלהבותו הרתית הבוקעת ופורצת מתוך נהמת לבו — וזה כחם ותהלתם! ההכעות הישרות הבלתי ממוצעות האלה, שלא נסתרסו על ידי חומר דיני הסדר ההגיוני, יוצאות מן הלב ונכנסות אל הלב, ואפילו באלה שאין בהם פניות אסתתיות (בעלי הסליחות האשכנזים השתמשו בחרוז ומשקל לא לשם קשום סתם, אלא כדי להכשיר את סליחותיהם לעבודה בצבור) אמת ההרנשה יש בהם וכח רב — וממילא גם יופי, אף על פי שלא נתכוונו משורריהם לכך. פיטני ספרד דקדקו אמנם הרבה על טהרת הצורה החיצונית בחרוז ומשקל, אולם גם בשיריהם ובפרט בפיוטיהם אין למצא קשור מוחלט בסדר ההרצאה ואולי משום כך התמסרו לכבלים הכבדים של חרוז ומשקל, כדי לכסות על ידי הקְיִיתָם המְיִיקָת של אלה על רפיון הקשור בסדר ההרצאה. — החרוז והמשקל של שירת ימי הבינים וצורתה החיצונית בכלל מוצאם, כידוע, מהשירה הערבית, ומוטל בספק, אם עלתה יפה ההרכבה הזאת של צורה נכרית על תוכן עברי. כמה מגדולי הפיטנים והתכמים (כגון רי"הל בעת זקנתו והרמ"בם) הכריזו על זרותה של הצורה הזאת

להרוח העברי והביעו את התנגדותם לה, למרות מה שהשתמשו בה עצמם¹. ואין ספק שקשים היו לה הכבלים הכבדים והמעיקים האלה להתפתחותה הטבעית והעצמית של בת השירה העברית. אמנם, יהיה איך שיהיה, עלינו להתפשר עם העובדה, שהרי טבעה הצורה הזאת את חותמה על כל שירת ימי הבינים. ווראי, שמלבד הסבות החיצוניות והמקרויות הסבו את קבלתה של הצורה הערבית גם איזה קורבה רוחנית, הכרח פנימי וצרכים אסתתיים, שאלמלא כן לא היה הוונ מתקיים זמן רב כזה ולא היה עושה פירות משבחות כאלה. והמעמיק חקר ומתמסר להכרת צורתו החיצונית של הפיוט בלי משפטים קרומים וחודר למהותה מתוך חבה מתנלים לפניו הנה ויפיה המיוחד.

השפעת השירה הערבית על שירת החול של פיטני ספרד גדלה עוד יותר מוז שעל שירת הקדש וחררה עד לתוך תוכה. כמוה היא רומנטית ורנשנית, נוטה להפרזה ולהפלגה ומשתמשת ברמזים ומשלים סתומים, מחבבת את החרוד וההתול הרק. גם נושאי השירים משותפים להם: ירדות וחשק, שבח היין ושמחת החיים, אבל על מות קרובים וידידים, הספרים על מות גדולי הרור, שבח הנגידים והנדיבים, התולים וחרודים, מכתמים וחידות, בריחות, שירי צעצועים והזמנות — וגם שירי מלחמה נמצאו בה (ראה את השיר „הלי תעשׁ לר״ש הנגיד). — ואף גם סגנון ההבעה של זו אינו אישי עצמי, כי אם מפוסי: פתגמיה, משליה ומליצותיה לקחות מהתנך, מהספרות הרתית ומשירי הפיטנים הקודמים בזמן. גם בה קשה לפעמים למצא קשור והמשך מתמיד בסדר ההרצאה ועל פי רוב אפשר להוסיף על מספר הבתים ולנרוע מהם בלי לערער את הבנין. כבלי החרוז והמשקל ואופן ההבעה המפוסי העיקר עליה עוד יותר מעל שירת הקדש — שהרי ההבעה הטבעית והאישית היא מתפקידה של שירת החול הלירית. אולם מבער הלבוש המנובש המעיב בוקע ומאיר זהר ההוך. בעלי הסליחות האשכנזים, שעברו שבעה מדורי הצער לא נכנעו מפני חומר חוקי החרוז והמשקל ושהררו את עצמם קצת מעול הצורה המדיקה; הצוחות והאנקות על צרות הכלל הנראות פרצו באין מעצור מתוך הלב — ולא הוכשרה השגה לסלסולי הצורה, והלכך „לקויה“ היא קצת ומנדלת פרא בפיוטיהם של האשכנזים ובפרט בסליחותיהם וקניותיהם. אולם דוקא מפני זה נשתמר בהם רנש אמת חס, רפיק לב האומה התוהה, הכואב והקובל לפני קונו כמעט ער לידי התרעמות. וחביבים עלינו בסווי התונה וההתאוננות האלה מיופי השלו של פיוטי ספרד. הקריאה בשירת ימי הבינים דורשת התעמקות, עיון וחבה. אין היא משיבועה את הקורא בה דרך אנב קורת רוח ולה ואינה מנלה לו את ברק הודה, אבל המקבל עליו מרותה והתודר בער המסך המעורפל להתוך המזוהר והנצחי מובסת יהיה שיבא על שברו.

מ. ו.

¹ גם הרמ"בם, „חרז ושקל“ בשעת הזמנות.